

УДК [37.014.523:271.2](477)

Олександр ПАНАСЕНКО

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВОСЛАВ'Я)

Релігійна освіта сьогодні знаходиться в Україні на перетині декількох взаємно суперечливих тенденцій: це і відродження класичної релігійної освіти у церковних організаціях, яку за радянських часів доводилося частково обмежувати; і часткове повернення до дорадянської практики релігійної освіти за межами церковних організацій; і зовсім новітні тенденції забезпечення новітньої релігійної освіти за умов поліконфесійного, мультикультурного, постсекулярного суспільства. Ці тенденції можна розглядати як умовно автономні, такі, що мають внутрішню логіку, власний темп розвитку і власні цілі. Як найбільш поширена, традиційна для України та інституційно розвинена конфесія православ'я має слугувати не лише прикладом для розв'язання проблеми взаємовідношення конфесійних та не конфесійних шляхів надання релігійної освіти, але і виступати базою для створення державної політики у цій сфері. Базовим у цьому питанні православ'я має слугувати не з позицій надання йому штучних привілеїв порівняно з іншими конфесіями, а завдяки використанню його соціального потенціалу, який має як свій теоретичний, так і практичний виміри.

Ключові слова: *релігійна освіта, поліконфесійність, постсекулярність, світська релігійна освіта, державна політика у сфері релігійної освіти.*

Релігійна освіта сьогодні знаходиться в Україні на перетині декількох взаємно суперечливих тенденцій: це і відродження класичної релігійної освіти у церковних організаціях, яку за радянських часів доводилося частково обмежувати, і часткове повернення до дорадянської практики релігійної освіти за межами церковних організацій, і зовсім новітні тенденції забезпечення новітньої релігійної освіти за умов поліконфесійного, мультикультурного суспільства. Ці тенденції можна розглядати як умовно автономні, такі, що мають внутрішню логіку, власний темп розвитку і власні цілі. Водночас, релігійна освіта у суспільстві не повинна мати хаотичного характеру, в усякому

разі, держава має опікуватися якщо не узгодженням шляхів надання релігійної освіти різними релігійними і нерелігійними організаціями, то в усякому разі запобігати міжконфесійним напруженням і конфліктам, які неминуче виникають у ситуації непроясненості державної політики у сфері надання релігійної освіти. Ключовим напрямом є узгодження надання такої освіти, з одного боку, релігійними, з іншого, нерелігійними організаціями. У нашій статті ми не торкаємося проблеми міжконфесійного діалогу, але намагаємося виявити досягнення і проблеми церковних і світських шляхів надання релігійної освіти на прикладі однієї конфесії — православ'я. На наше переконання, як найбільш поширена, традиційна для України та інституційно розвинена конфесія православ'я має слугувати не лише прикладом для розв'язання проблеми взаємовідношення конфесійних та не конфесійних шляхів надання релігійної освіти, але і виступати базою для створення державної політики у цій сфері. Базовим у цьому питанні православ'я має слугувати не з позицій надання йому штучних привілеїв порівняно з іншими конфесіями, а завдяки використанню його соціального потенціалу, який має як свій теоретичний, так і практичний виміри.

Цій проблематиці уже були присвячені наші попередні дослідження [8; 9], зараз ми маємо на меті розглянути її більш докладно.

Релігійна мережа в Україні за станом на 1.01.2010 р. представлена 55 релігійними напрямками, у яких діє 35184 релігійних організацій (на 719 більше відносно минулого року), у тому числі 33773 релігійні громади, 85 центрів і 265 управлінь, 439 монастирів, 347 місій, 76 братств, 199 духовних навчальних закладів, 12758 недільних шкіл. Справами Церкви в Україні займається 30516 священнослужителів. Росте видання церковних друкованих засобів масової інформації, зараз їхня кількість складає 377 одиниць. Для богослужінь релігійні організації використовують 22787 культових і пристосованих під молитовні споруд. Дослідження темпів росту кількості церковно-релігійних інститутів свідчить про те, що починаючи з 2000 р. по 2005 р. розширення релігійної мережі придбало стійкий характер і склало 4,1–4,7 відсотків у рік. За підсумками останніх трьох років цей показник зменшився і складає: у 2007 р. — 2,3 відсотки, у 2008 р. — 1,8 відсотка, у 2009 р. — 2,04 відсотки [7].

Розподіл церковно-релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про домінування в Україні православ'я, що складає 17499 приходів, тобто 51,8 відсотка від загальної кількості релігійних осередків країни. Однак, у той же час, простежується тенденція до зменшення їхньої питомої ваги в загальній складовій, а приріст релігійних православних громад — нижче загальнодержавного показника.

Найбільш численна (11790 приходів) — Українська православна церква, у яку входить 67,4 відсотки православних громад країни. Майже третина громад

УПЦ — 3583 (30,4 відсотки) розміщені в центральному регіоні, а найбільша їхня кількість діє у Вінницькій (940) і Хмельницькій (910) областях.

У 2009 р. кількість релігійних громад УПЦ збільшилося на 251 одиницю. Сьогодні ця церква має 179 монастирів, 34 братерства, 20 духовних навчальних закладів, 13 місій і 4256 недільних шкіл.

Служителями культу церкви забезпечена на 80,7 відсотка.

Українська православна церква Київського патріархату за кількістю релігійних громад (4251) займає 2 місце в країні після УПЦ. У структурі церкви діють патріархія, 34 єпархіальні управління, 45 монастирів, 27 місій, 11 братств, 16 духовних навчальних закладів і 1257 недільних шкіл. Діяльність церкви висвітлюють 37 періодичних релігійних видань.

В останні роки церква розширила мережу у всіх регіонах країни. В січні 2010 р. їхня кількість склала 1816 або 42,4 відсотки від загальної кількості усіх релігійних установ у цьому регіоні.

22,9 відсотки приходів УПЦ-КП розташовані в центральному регіоні і 21,1 відсотка — у північному. У східному і південному регіонах діють лише 13,6 відсотка від загальної кількості громад. У 2009 р. приріст приходів склав 153 одиниць або 3,6 відсотки.

За час свого легального існування в Україні (з червня 1990) Українська автокефальна православна церква істотно наростила свою структуру і зараз складається з: патріархії, 12 єпархіальних управлінь, 9 монастирів, 7 місій, 7 духовних навчальних закладів (200 слухачів), 301 недільної школи і 1 братерства. Діяльність церкви висвітлюють 7 періодичних видань. 1197 громад обслуговуються 688 священнослужителями. 837 приходів УАПЦ (69,9 відсотка) діють у західних областях країни. У 2009 р. кількість громад УАПЦ збільшилася лише на 13 одиниць.

Таким чином, на одну школу в Україні приходиться майже 24 релігійних організацій (у країні приблизно 1,5 тис. загальноосвітніх шкіл). У 2008 р. в Україні де-факто існує близько 40 шкіл, зв'язаних з релігійними організаціями [13].

При цьому недільних шкіл — 12,8 тисяч. Для порівняння — у Росії в даний час понад 5000 недільних шкіл. У них навчається більш 200 тисяч дітей [11].

Якщо в недалекому минулому зараховували себе до віруючої лише 5% респондентів, то нині — більше 60% населення України. Таким чином, релігійність в Україні стала «масовим явищем», констатував вчений А. Колодний [1]. Рейтинг релігійних організацій в українському суспільстві — найвищий у порівнянні з іншими інституціями — близько 60%.

Та при такій активності населення (60% віруючих від загальної кількості громадян України) — залучення церкви в освітній процес йде набагато повільніше, ніж у Росії і країнах Європи. Хоча саме для України Церква

протягом тисячоліття відігравала важливу роль у житті держави, становленні самосвідомості народу. Теоретичні та практичні освітні напрацювання релігійних інституцій переконливо доводять їхнє незаперечне значення в історії українського народу та сучасності, формуванні ідеалів суспільної моралі.

Релігійна освіта і досвід європейських держав

Для будь-якого суспільства питання освіти як процесу формування нових членів цього суспільства залишається обов'язковим і актуальним.

Релігійна освіта — це напрямок освітнього процесу, пов'язаний з одержанням знань про релігію як соціальний інститут і систему норм, традицій, ціннісних орієнтацій, що супроводжують функціонування певної соціальної групи.

Але саме з цим освітнім напрямком пов'язані чисельні наукові та правові дискусії, які точаться навколо питання про суб'єкта реалізації та здійснення цієї освіти.

Проблеми, пов'язані з цим напрямком освітнього процесу на території пострадянських держав, опосередковані еволюцією взаємин між церквою і державою як двома регулятивними системами в межах суспільства.

Відокремлення Церкви від держави, характерне для цілого ряду країн, на території СРСР було посилене ще і розвитком атеїзму як офіційної, ідеологічної системи. Ця ідеологізація відчувається навіть після двадцятирічного терміну часу, який пройшов після розвалу СРСР.

Саме на тлі цієї дискусії аналізуються відмінності між релігієзнавством та релігійним просвітництвом.

Релігієзнавство апіорі виходить з того, що знайомство зі світовими релігіями потрібно учневі для зручності комунікації, для розширення кругозору. Однак воно не впливає прямо на його емоційну сферу, більш того, релігієзнавство, найчастіше, викладається у школах з відверто атеїстичних позицій.

З точки зору фахівців, «релігієзнавча» перспектива — абсолютно безглузда в загальноосвітній школі: ні в 7, ні навіть у 17 років мислення дітей/підлітків не готово до порівняльної аналітики і критики різних релігійних вчень. А релігійна освіта у шкільному віці цілком можлива. Фундаментальною умовою для впровадження релігійної освіти в шкільну систему при цьому стає переосмислення всієї новоєвропейської шкільної традиції, включаючи базові принципи сучасної школи, закріплені законодавством (починаючи від відокремленості школи і релігії, одержанням освіти поза залежністю від національності і віросповідання, і закінчуючи спільним навчанням хлопчиків і дівчаток).

Існує світовий досвід, відповідно до якого світськість школи аж ніяк не применшується наявністю в її навчальному плані навіть релігійних, а не тільки культурологічних предметів. Наприклад, у сучасній Німеччині вивченню релігії віддається від 7 до 10% навчального часу (більше, ніж на історію або географію) і предмет викладається за рахунок державних засобів.

Актуальність звернення до міжнародного досвіду організації релігійної освіти в світській школі очевидна не тільки в науковому, але і в соціальному плані. У цьому можна погодитись з Ф. М. Козирєвим [3]. Існування антиномії між правом громадян на вільне і відкрите сповідання віри і необхідністю обмеження свободи релігійного самовираження в цілях забезпечення світськості має своїм слідством неефективність «простих» рішень проблеми світськості освіти, визначає необхідність забезпечення балансу суспільних інтересів і прав у виборі співвідношення «конфесійного» і «світського» в освіті. Тому поза сумнівом, що міжнародний педагогічний досвід не варто залишати без уваги при рішенні соціально гострих питань реалізації свободи віросповідання в освіті, забезпечення культурної спадкоємності поколінь, виховання культури міжконфесійних відносин. Про це нами було достатньо сказано у попередньому розділі.

Інша сторона соціальної проблематики пов'язана з тим, що релігійне життя є настільки ж глибоко особистою, наскільки і соціально значущою справою. Небажаність і небезпека повного виведення релігійного життя зі сфери суспільного контролю, його подача як асоціального феномену входить в очевидний конфлікт з неприпустимістю втручання в особисте життя людини, спроб контролю її переконань. Особливу проблему для сфери суспільної освіти являє релігійний плюралізм, що породжує свої антиномії і суперечності. Так, посилення конфесійної і культурної ідентичності етнічних і релігійних меншин в багатоконфесійній державі не завжди безконфліктно поєднується із завданнями громадянського виховання і інтеграції тих, хто навчається, в загальнонаціональну культуру. Ця проблематика тільки почала вивчатися вітчизняними дослідниками.

Можна також підтримати думку Ф. М. Козирєва щодо актуальності дослідження цієї теми, яка обумовлена нагальною необхідністю забезпечення всебічної науково-методичної підтримки вчителів і працівників управління освітою в рішенні комплексу прикладних проблем правового, етико-педагогічного і дидактичного плану, що виникають в процесі організації, методичного забезпечення і здійснення освітньої діяльності, пов'язаної з освітленням релігійних питань і тим в світській школі. Зокрема, це стосується проектів введення в учбовий план загальноосвітньої школи предметів «Православна культура» або «Історія світових релігій». У вітчизняній системі освіти йдеться

також про курс «Християнська етика» як про загальноосвітній. Світський характер цих предметів передбачає необхідність розробки відповідної концептуальної бази і методики. Зважаючи на відсутність власного адаптованого до сучасних умов досвіду світського викладання релігійних предметів в системі загальної освіти, аналіз відповідного зарубіжного досвіду стає для вітчизняної педагогічної та філософської науки необхідною умовою вироблення оптимальних і науково обґрунтованих інноваційних стратегій.

Зокрема, для педагогічно продуктивного включення релігійного компоненту в зміст загальної освіти потрібне осмислення на високому теоретичному рівні таких фундаментальних проблем, як сумісність релігійного образу мислення з принципом науковості навчання (сумісність наукової і релігійної картини світу), сполучуваність ідеалів світської школи і релігійних цінностей (проблема індоктринації, автономії особи, авторитету), академічна незалежність викладача релігії (і, отже, можливість організації релігійної освіти на неконфесійних підставах) та ін.

Отже, перехід з конфесійних на неконфесійні форми релігійної освіти передбачає вивчення і викладання релігії на загальних педагогічних підставах з іншими учбовими предметами. Це вимагає вирішення загальнопедагогічних проблем, пов'язаних з визначенням навчальних цілей, проектуванням змісту освіти, теоретико-методологічним обґрунтуванням нових підходів до організації учбово-виховного процесу і відповідним розвитком концептуального інструментарію.

Тому у перспективі філософії освіти необхідно визначитися з такими питаннями: типологізація підходів, що існують в сучасному світі, до організації і здійснення релігійної освіти в світській школі; уточнення поняття світськості освіти і школи; визначення істотних ознак конфесійної і неконфесійної освіти; опис і систематизація основних моделей неконфесійної релігійної освіти, що практикуються за кордоном.

Тому підґрунтя для більш ґрунтовного перегляду відношення до релігійної освіти на території пострадянських держав базується, перш за все, на:

- Необхідності їхньої інтеграції (у тому числі й України) у Євросоюз і Європейський освітній простір, у простір дії Болонського процесу.

Болонський процес — це, насамперед потік ініціатив, що пропонують напрямки освіти, а не закінчена система. Таким чином, Болонський процес дозволяє зберегти освітні традиції, при цьому зробити їх прозорими для інших освітніх систем. Такий підхід дозволить богослов'ю як дисципліні знайти своє місце в глобальній системі освіти. Освіта в контексті Болонського процесу орієнтована на розвиток особистості в межах професійного інтересу, а не

просто на одержання цією особистістю суми знань; таким чином, акцент у освітньому процесі робиться на придбання навичок та вмінь. У цьому процесі Церква повинна формулювати формат тих знань, які потрібні і особистості, і самій церкві як системі. Стрижень Болонського освітнього процесу — у зміні відношення людини до знання. Багато часу при реалізації Болонського процесу приділяється не просто накопиченню знань, а виробленню у особистості навичок самостійної роботи.

Згідно пункту X Рекомендації № 1556 Парламентської Асамблеї Ради Європи від 24.04.2002 уряди держав-членів Ради Європи покликані «включити інформацію про релігійні культури в шкільні програми». Оскільки Україна приєдналася до Болонського процесу і лобіює свій вступ у Євросоюз, виконання рекомендацій Парламентської Асамблеї Європи для неї є обов'язковим.

- Необхідність підвищення рівня моральності молодого покоління (у тому числі й українців).

На сучасному етапі розбудови української держави та формування громадянського суспільства в умовах національно-духовного відродження існує проблема зміцнення суспільної моралі на основі загальнолюдських моральних принципів. Особливого значення набуває питання формування високоморальної особистості.

Проголошуючи та реалізуючи принцип свободи совісті, держава нині вбачає у Церкві рівноправного учасника суспільних перетворень, насамперед моральних. Незмірно зростає церковний вплив на суспільство, у центрі уваги якого має виступати компетентна та конкурентноздатна особистість, яка будує свою діяльність на загальнолюдських моральних цінностях [2, с. 1].

- Необхідність зміцнення і розвитку традиційної (базової) релігії.

Оскільки декілька пострадянських держав формувалося на основі православної релігії, а на сучасному етапі розвитку цих країн православ'я, хоча і залишається релігією, яка відповідає за формування соціокультурного простору цих держав, але при цьому на їх території одержує розвиток і ціла низка інших релігійних конфесій, актуальним стає зміцнення позицій православ'я на території цих держав.

Так, і в Росії, і в Україні дуже серйозну конкуренцію православ'ю починає складати іслам. Хоча на сьогоднішній день у відсотковому відношенні ця релігія ще не стала домінуючою в Україні, але в окремих регіонах (наприклад, у Криму) щільність релігійних організацій, що відносяться до цієї конфесії, вже дозволяє їй суперничати з православ'ям (послідовниками ісламу зареєстро-

вано 1182 організації, більшість з яких знаходяться на території Кримського півострова [7]).

- Необхідність формування громадянської релігії

У сучасний науковий ужиток поняття «громадянська релігія» ввів американський соціолог Р. Белла. «Під громадянською релігією, — зазначав вчений, — я розумію такі релігійні виміри, які характерні для життя шкільного народу, за допомогою яких він інтерпретує свій історичний досвід у світлі трансцендентальної дійсності» [15, с. 36]. Основна ідея громадянської релігії полягає в тому, що громадяни різних релігійних переконань рівні у своєму праві брати доля в політичному житті суспільства, а держава використовує — безпосередньо або опосередковано — у своїх політичних цілях сукупність релігійних ідей, символів, ритуалів [5, с. 43].

Така релігія надає єдності суспільству і дає змогу конфліктуючим групам та співтовариствам знаходити спільну мову для пошуку компромісних рішень. Вона ж обґрунтовує існуючу в суспільстві Владу і водночас задає принципи для її критики. Чітко вираженої церковності ця віра не має. Алі така релігія звеличує дух нації, робить осмисленим життя поліетнічного суспільства.

Оскільки для українського суспільства державність тісно пов'язана з релігією, те розвиток громадянської релігії обов'язково сприятиме і підвищенню довіри громадян до держави.

Завдання релігійної освіти

Кожна система: духовної і світської освіти переслідує свої цілі та завдання, але при цьому у цих систем є багато спільного.

Будучи складовою частиною загального освітнього процесу, релігійна освіта, проте, має свою специфічну особливість. Мова йде не просто про передачу дитині знань, накопичених людством, а про вибір батьками (або їхніми законними представниками) релігійної і моральної освіти своїх дітей. Інтереси дитини — основний принцип освітньої політики — реалізуються опосередковано, (що, зрозуміло, має пояснення з погляду вікової і соціальної зрілості), не самою дитиною, а батьками (або особами, що їх замінюють), державою, конкретним шкільним керівництвом, релігійними організаціями.

Серед основних цілей релігійної освіти варто виділити такі, як: передача знань про релігію, шанування релігійних традицій, формування моральної особистості. У поліконфесійному суспільстві їхня реалізація ускладнюється як з точки зору розуміння змісту релігійної освіти, так і з точки зору вибору організаційної форми реалізації цих цілей.

Маючи за мету збереження суспільного порядку і громадянського спокою, держава у поліконфесійному суспільстві не тільки може, але і повинна дотримувати світоглядного нейтралітету, у той час як на індивідуальному рівні світоглядний нейтралітет є чимось начебто виключення. На індивідуальному рівні буде домінувати властивий конкретній людині погляд на світ і місце людини в цьому світі, що визначає її відношення до тієї або іншої релігії, а, таким чином, і до знань про ту або іншу релігію. Отже, релігійну освіту в поліконфесійному суспільстві можна вважати успішною у тому випадку, якщо вона виховує дитину в душі толерантності, і формує (у взаємодії з загальними цілями освіти) людину, підготовлену до «відповідального життя у вільному суспільстві в душі розуміння, світу, толерантності, рівності статей і дружби між народами, етнічними, національними і релігійними групами» [6].

Моделі реалізації релігійної освіти

Міжнародний досвід реалізації релігійної освіти представлений у вигляді двох основних моделей: конфесійної і неконфесійної. Конфесійна модель заснована на організації релігійного заняття для учнів певного віровчення, але в деяких країнах школярі можуть вибирати цей предмет, не будучи членом релігійної громади (наприклад, у Бельгії й у межах протестантського релігійного заняття в Німеччині). Основний акцент робиться на знаннях про якусь одну деномінацію або релігійну традицію. Основну відповідальність за підготовку програми, підручників, викладацького складу несе на собі відповідна релігійна організація. Разом з тим школярі і їхні батьки мають право на звільнення від релігійного заняття або вибір альтернативного курсу, такого, як етика або філософія. Неконфесійна модель припускає передачу знань про різні релігії, включаючи і вивчення нерелігійних поглядів, для того, щоб допомогти школярам виробити свій власний світогляд (Англія, Швеція).

Конфесійна модель наочно представлена в Німеччині. Згідно з Основним законом ФРН, у Німеччині проголошена відсутність державної релігії. Проте, на легітимних засадах здійснюється співробітництво держави з релігійними організаціями в різних сферах діяльності, у тому числі й в освітній. Згідно ст. 7 Конституції ФРН релігійні дисципліни — обов'язковий предмет у державних школах. Батьки визначають вибір релігійної освіти до досягнення дитиною релігійного повноліття, що настає в 14-літньому віці. Однак далеко не всі існуючі в Німеччині релігійні організації мають доступ до державної школи, а тільки ті, котрі мають особливий соціальний статус, а саме: виступають суб'єктом публічного права і діють на основі державно-церковних угод. В основному в школах викладається або католицькі, або протестантські релігійні дисципліни. Доречі, мусульманські організації не мають статусу суб'єкта публічного права з усіма наслідками, що звідси випливають.

Серед основних проблем в області впровадження релігійних дисциплін варто назвати необхідність удосконалювання їх змісту. На це вказується в матеріалах постійної конференції міністрів по справах культури й освіти земель ФРН про протестантську і католицьку релігійну освіту.

Серед основних недоліків релігійної освіти — вузькість конфесійного підходу. У зв'язку з реформами в старших класах гімназій серйозні правові проблеми виникли у відношенні місця релігійних дисциплін у навчальних планах. Зі збільшенням ролі диференційованого навчання, вибору обов'язкових предметів, стала можливою тенденція втрати релігійними дисциплінами статусу обов'язкового предмета. У результаті особливо далекими від церкви виявляються молоді люди від 18 до 20 років [6].

Не дивно, що в сучасній Німеччині набирає силу процес заміни обов'язкової релігійної дисципліни на альтернативний предмет, а то і просто її скасування.

Так, наприклад, у Бремені (відповідно до «Бременського застереження» (Bremen Klausel — на юридичній мові), така практика можлива, якщо на 01.01.1949 р. релігійна дисципліна не була обов'язковим предметом у державній школі): замість конфесійної орієнтованої релігійної дисципліни викладається не пов'язаний з конкретним переконанням предмет по біблійній історії. Релігійна освіта, що здійснюється безпосередньо релігійною організацією, можлива на добровільних засадах і тільки у позанавчальний час. Католицька меншість відвідує, як правило, приватні школи. У цій землі ФРН за релігійну дисципліну повну відповідальність несуть державні органи влади в сфері шкільної освіти, включаючи підготовку вчителів, навчальних планів і забезпечення підручниками.

Особливий інтерес представляє досвід землі Бранденбург, де введений новий предмет «L — E — R»: «Спосіб життя — етика — релігієзнавство», що замінив традиційну релігійну дисципліну. Мета цього нового предмета полягає в передачі основних принципів морального способу життя, знань про основні аспекти філософії й етики, а також про різні релігійні і світоглядні організації. Предмет не носить конфесійного характеру. Школярі, що бажають відвідувати релігійну дисципліну, звільняються від відвідування предмета «Спосіб життя — етика — релігієзнавство». Але для науковців має значення дискусія, що супроводжує введення нового предмета «Спосіб життя — етика — релігієзнавство». Вона ясно показала наявність конкуренції між релігієзнавчою і конфесійною концепціями, а також і той факт, що усередині конфесійної концепції немає єдиної думки про форму релігійної дисципліни.

Предмет «L — E — R» знаходить усе більшу підтримку серед батьків, учнів і шкіл. Однак є і його супротивники, представники великих церков і фракція ХДС, що вважають, що з уведенням «L — E — R» порушується принцип світоглядного нейтралітету держави, а дітям нав'язується світо-

глядний (світський) предмет. Слід зазначити, що в Бранденбурзі в цілому 25% населення — євангелісти; лише 5% — католики. Однак саме католицькі єпископи, заклопотані законопроектом про введення в державних школах обов'язкового курсу «Про цінності», виступили в травні 2006р. зі спеціальною заявою. Влада Бранденбургу у відповідь на критику апелює до ст. 141, до того ж самого «Бременського застереження» і обґрунтовує зміни, внесені в зв'язку з уведенням нового предмета «L — E — R» у Бранденбурзький шкільний закон від 12.04.1996р. Постійні дискусії й обговорення привели до того, що вже третій варіант шкільного закону від 10.07.2002 не досяг компромісу. У результаті і він був відкликаний 31 жовтня 2002 р. Особливі суперечки виникли навколо статусу релігійного заняття: кількість школярів у навчальній групі, у яких повинне проводитися релігійне заняття, місце в сітці розкладу, критерії оцінки знань по релігійній дисципліні, викладацький склад, можливості звільнення від предмета «L — E — R». Справа дійшла до суду. З позовом про порушення в забезпеченні викладання релігійної дисципліни звернулися батьки і школярі — члени євангелічної церкви. Але Верховний конституційний суд ФРН не прийняв заяву позивачів до розгляду, оскільки не знайшов порушення Конституції. У своєму рішенні від 08.01.2004 р. він одногослоно визнав необґрунтованою скаргу батьків і учнів про збиток, заподіяний в зв'язку з цією релігійною дисципліною.

Згідно дослідженням Європейської комісії про церкву і школу, які проводилися у 1990 і 2000 р. стало зрозуміло, що в різних європейських країнах традиційні моделі релігійної освіти змінилися протягом останніх років або переоцінюються у даний час. У деяких країнах, де релігійна освіта довгий час здійснювалася у межах конфесійної моделі, всі відчутніше заявляє про себе тенденція посилення екуменічного і плюралістичного підходу, тобто перехід до неконфесійної моделі. Наприклад, в Англії плюралістичний підхід замінив колишній урок з переважно християнським акцентом.

Особливо показова ситуація з релігійною освітою у Норвегії. У цій країні протягом 400 років існує державна релігія — євангелічна. Але й у цій країні усе сильніше заявляє про себе поліконфесійний характер суспільства. Результатом чого стало введення в 1997 р. замість колишнього конфесійного нового обов'язкового предмета по релігійній освіті, що дозволяє часткове звільнення від нього. Однак, конфлікт навколо релігійної освіти підсилюється. Свідченням тому можуть служити позови в судові інстанції з боку представників мусульманської умми і вільних гуманістів. Тим самим стає усе більш зрозумілим, що в сучасному полікультурному суспільстві превалювання в релігійній освіті однієї конфесії і культурних традицій, викликає серйозні колізії.

Поряд із проблемами в концептуальному і правовому елементі моделі релігійної освіти у поліконфесійному суспільстві дуже важливе, а, часом, і

основне значення, грає організаційний елемент, а саме: — статус предмета з релігійної освіти. У даному випадку мова йде про те, чи є релігійна освіта обов'язковою, необов'язковою або альтернативною. Відповідно, необхідно вирішувати питання, що стосуються кількості школярів у навчальній групі, місця в сітці розкладу, критеріїв оцінки знань, форми викладання (всьому класу або ж по окремих групах відповідно до віровчення), підготовки викладацького складу, форми звільнення від релігійної освіти тощо.

Визначення основного відповідального за релігійну освіту. Це дуже важливий момент у реалізації релігійної освіти. Визначається, хто конкретно відповідає за викладання релігійних дисциплін: школа (Норвегія), релігійна організація (земля Берлін) або обидва (Італія); хто відповідає за забезпечення підручниками, підготовку викладачів, оренду приміщень тощо.

Місце проведення. У переважній більшості європейських країн релігійна освіта викладається в школі. У Франції, де не існує обов'язкової релігійної освіти у державних школах, за винятком Ельзасу і Лотарингії, вона реалізується поза школою, тобто у релігійних організаціях.

Основні поняття, які використовуються для визначення змісту релігійної освіти: розходження і подібність. Специфіка проблематики для пострадянських держав: теологія та релігієзнавство.

Важливі напрями опанування західноєвропейським досвідом неконфесійної релігійної освіти пропонує також Ф. М. Козирев [3], виявляючи засади надання такої освіти.

Розвиток і поширення практики неконфесійної релігійної освіти, що спирається на принципи світськості педагогічної взаємодії, світоглядного плюралізму, академічної незалежності педагога — один з головних напрямів педагогічних інновацій в сучасній зарубіжній школі. У ряді країн Європи, а услід за нею — і інших континентів, практично реалізована програма побудови шкільної релігійної освіти на загальнопедагогічних підставах.

Сучасна практика неконфесійної релігійної освіти в закордонній школі може бути представлена розмаїттям моделей з богословсько-катехизичною, релігієзнавчо-феноменологічною та екзистенціальною доміантантами. При цьому спостерігається конвергенція підходів і технологій, які реалізуються в закордонній школі, — конвергенція, яка відбивається в зростаючій схожості педагогічних завдань, змісту освіти і її методик.

Реалізація неконфесійних моделей релігійної освіти в закордонній школі пов'язана з наступними напрямами педагогічної інновації: у плані визначення цілей — орієнтація на рішення загальноосвітніх завдань, посилення розвиваючої функції релігійної освіти; наділення релігійної освіти завданням

підготовки тих, хто навчається, до життя в умовах етнічного, конфесійного і світоглядного плюралізму (виховання толерантності, «відкритості розуму»); переорієнтація навчальних завдань із засвоєння формального знання про релігію на розуміння «мови релігії», або способів релігійного самовираження і інтерпретації досвіду; у змістовому плані — проектування змісту на феноменологічній основі; поглиблення змістової області за рахунок посилення уваги до особистісного виміру релігійного життя (релігійного досвіду, переживання, відчуття); розширення змістової області за рахунок переходу з моноконфесійного на поліконфесійний зміст; підвищення актуальності і соціальної значущості освіти за рахунок насичення змісту релігійно-етичною проблематикою і її розгляду в ракурсі соціально-етичних викликів сучасності; у операціональному плані — ставка на гуманітарні інтерпретуючі діалогові підходи, зняття зіставлення «суб'єктивності» і «об'єктивності» за рахунок розвитку уявлення про інтерсуб'єктивну природу знання; залучення методів структуралізму, конструктивізму, герменевтики для досягнення кращого розуміння релігійних явищ; надання переваги автентичним способам представлення релігійних традицій.

Таким чином, аналіз закордонних науково-педагогічних джерел свідчить про те, що теоретико-методологічною підставою для розвитку неконфесійної релігійної освіти служать: сучасні досягнення в теорії пізнання (епістемології), феноменології релігії, філософії освіти, методології гуманітарних наук; інноваційні рухи в теології; міжконфесійна і міждисциплінарна інтеграція, конвергенція педагогіки, релігієзнавства і богослов'я; конвергенція гуманітарних і природничонаукових напрямів і методів педагогічного дослідження.

Широке поширення феномену неконфесійної релігійної освіти в кінці ХХ століття свідчить, на думку Ф. М. Козирєва [3], про наявність парадигмального зрушення в розумінні цілей, завдань, змісту, шляхів організації і реалізації шкільної та вищої релігійної освіти в сучасних умовах. Рушійною силою вказаного зрушення виступає необхідність адаптації освітніх концепцій і підходів до соціокультурної ситуації, що змінилася. У числі найбільш значущих чинників процесу виступають: секуляризація суспільства; розвиток технологій інформаційного обміну і пов'язані з ним явища глобалізації, мультикультурності, комерціалізації освіти і знання; системна криза культурної парадигми модерна; поява нових глобальних загроз.

Однак, для реалізації системи релігійної освіти на території пострадянських держав використання розроблених на Заході моделей цієї освіти зіштовхнулося також з певними проблемами, одну з яких можна визначити як поняттєво-термінологічну.

Досвід закордонних демократичних держав свідчить, що право громадян на релігійну освіту не тільки незаперечне, але і може бути закріплене в кон-

ституціях. І це з позиції західного правознавства ніяк не суперечить прийнятій на Заході загальної світської спрямованості освіти.

«Теологія» з «богослов'ям» тільки в пострадянських державах розведені як різні поняття, дисципліни і науки. Причому штучно і не дуже давно за часом.

«Теологія» і «богослов'я» — поняття ідентичні, і «богослов'я» — слов'янська калька-переклад грецького терміна «теологія». Сутнісного розходження в цих термінах немає. Разом з тим, в Росії існує ще дореволюційна традиція іменувати конфесійну теологічну освіту саме богословською або духовною. Термін «теологія» у дореволюційній Росії вживали винятково стосовно західного богослов'я, розрізняю вітчизняну богословську і західну (католицько-протестантську) теологічну традиції.

Але реалії сучасної світської системи освіти в пострадянських державах наполягають на внесенні системи розрізнення між світською релігійною освітою, тобто теологічною, і конфесійною, духовною, тобто богословською, освітою. У термінології Міністерства освіти, наприклад, Росії, богословська (духовна) освіта має назву професійної релігійної освіти. Таким чином, навіть на рівні термінології проводиться розрізнення між цілями світської теологічної і духовної (богословської) освіти: професійна релігійна освіта готує священно- і церковнослужителів, а теологічна освіта готує кадри для держави, для світських вузів і світської науки. При цьому зрозуміло, що подібне розрізнення носить винятково формальний характер, оскільки ніхто не може заборонити випускникам теологічних факультетів прийняти сан або викладати в духовно-навчальних закладах.

Релігійна освіта: досвід Росії

Росія — одна з перших серед пострадянських держав сформувала свою систему релігійної освіти.

У сучасній Росії у всіх прошарках суспільства зростає інтерес до духовно-моральної, культурно-історичної спадщини і православної культури як до її істотної частини. Цей інтерес формує стійке соціальне замовлення на вивчення православної культури в системі світської освіти.

Розвиток інституту світської освіти в Росії тісно пов'язаний з православними освітніми традиціями, які йдуть своїм корінням в історію. У роки Радянської влади система релігійної освіти була фактично зруйнована, а переважаючою ідеєю виховання і освіти був атеїзм, причому атеїзм як форма ідеології, а не форма культури. Втрата традицій релігійної освіти позначається на сьогоднішній ситуації в цій сфері. Услід за зміною віросповідної політики російської держави і ухваленням в 1997 р. Федерального закону «Про свободу совісті і про релігійних об'єднань» активізується освітня діяльність релігійних об'єднань. Російська православна церква (Московський Патріархат), найчис-

ленніша по кількості послідовників в більшості регіонів Росії, найактивніше шукає шляхи відродження втрачених позицій, у тому числі і через взаємодію з державними учбовими закладами, вирішуючи питання включення в навчальний процес релігійних дисциплін. В той же час і світські навчальні заклади виявилися залученими в процес переоцінки цінностей відносно релігії. В даний час наявні декілька шляхів отримання знань про релігію: перший — в стінах конфесійних навчальних закладів; другий, який викликає найбільшу кількість суперечок серед учених, юристів, вчителів, — викладання релігійних предметів, таких як «Основи православної культури», в світській школі; третій — релігієзнавча освіта.

Експеримент по викладанню у школах основ релігійної культури, історії релігії й основ світської етики може стартувати вже в 2011 році в 18 регіонах Росії. Його тривалість визначається терміном три роки. Учні і їхні батьки зможуть вибрати предмет вивчення: основи православної культури, ісламу, іудаїзму, буддизму. «Для бажаючих вивчати різноманіття російського релігійного життя може бути розроблений загальний курс по історії найбільших традиційних конфесій Росії», — відзначив в одному зі своїх виступів тодішній Президент РФ Дмитро Медведєв [12].

У ряді областей Російської Федерації уже введений обов'язковий предмет «Основи православної культури» у світських загальноосвітніх навчальних закладах. Викладання у цих закладах православного віровчення здійснюється з метою формування в молодого покоління неспотворених духовно-моральних цінностей, а також пояснити, у чому складаються ці вічні моральні цінності життя, на яких заснована вся російська і світова культура. Крім того, викладання цього предмета спрямовано на виховання дітей і молоді в дусі любові до Батьківщини, вшанування вітчизняної історії, у дбайливому збереженні культурних традицій російського народу.

У Росії реформа релігійної освіти відбувається відразу по декількох напрямках (чого не можна сказати про Україну): реформа самої духовної освіти і реформа світської освіти, введення в цю освіту елементів освіти духовної.

У середині 90-х років ХХ ст. Навчальним комітетом РПЦ на чолі з єпископом (нині — архієпископом) Верейским Євгенієм були вироблені основні принципи духовно-навчальної реформи. Семінарії визначалися вищими православними духовно-навчальними закладами з п'ятирічним терміном навчання. Академії — своєрідною аспірантурою, місцем, де протягом трьох років студенти одержували спеціалізацію і писали кандидатську дисертацію. Потім вони могли залишитися ще на два роки, щоб працювати над магістерською дисертацією. Таким чином, час навчання в семінарії збільшувався з чотирьох до п'яти років, але освіта визнавалася вищою. Академії ж ставали двоступінчастим вищим богословським навчальним закладом.

Зростання ступеню комунікації з університетським освітнім і науковим середовищем дозволила досить швидко й ефективно в ряді семінарій вирішити проблему педагогічних кадрів. У духовні семінарії прийшли професори і доценти світських вузів, які внесли у семінарську атмосферу інтерес до мов і гуманітарних наук, ясну методику викладання, свободу дискусії. Там, де семінарське і єпархіальне керівництво мало такт і стратегічне чуття, ці кадри залишилися і продовжують сприяти якісному зростанню духовної освіти.

У вирішенні завдань релігійної освіти у світських навчальних закладах здійснювалася сама тісна взаємодія Церкви і держави на всіх рівнях. Укладено угоду про співробітництво Міністерства освіти і Російської Православної Церкви. У ньому визнається особлива роль Православ'я в історії Росії, у становленні і розвитку її духовності і культури, декларуються наміри по здійсненню співробітництва у вихованні дітей і молоді в душі високих моральних цінностей, заявляється про сприяння реалізації програм, спрямованих на розвиток духовності й освіти в Росії, підтверджується готовність до протидії діяльності тоталітарних і деструктивних сект в освітніх установах. Міністерство освіти зобов'язалося сприяти організації викладання предмета «Основи православної культури» у державних школах. Створено Координаційну раду по взаємодії Міністерства освіти РФ і Російської Православної Церкви. З'явилася реальна можливість вести духовно-просвітительську роботу в стінах шкіл.

У цьому неоціненну допомогу надає Церква, що має найбагатшу традицію виховання підростаючого покоління. Православна традиція виховання ґрунтується на Євангелії, на неминущих моральних цінностях, на спрямованості до духовних ідеалів, до святості. В Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви зазначено: «Освіта, особливо адресована дітям і підліткам, покликана не тільки передавати інформацію. Підтримка в молодих серцях спрямованості до Істини, справжнього морального почуття, любові до ближніх, до своєї Батьківщини, її історії і культурі — повинно стати завданням школи не в меншій, а може бути, й у більшій мері, чим викладання знань» [14].

Але можливість реалізації поставлених завдань не обмежувалась діями церкви. Від школи також потрібна була зміна підходу до виховного процесу. У колишній матеріалістичній системі виховання ігнорувалася духовна сторона, а моральність залежала від ідеології. У сучасному виховному процесі ігнорування духовної сторони є неприпустимим, а реалізувати духовну сторону виховання дозволяє саме релігійна освіта.

Сучасна система релігійної освіти в Росії має дві складові — власне церковні освітні установи і викладання церковних дисциплін у світських навчальних закладах. У кожній з цих складових на всіх ступінях, за винятком дошкільного, здійснюється навчання певному обсягу богословських знань, але на кожному ступені і для кожної складової це викладання має свої особливості відповідно до завдань, що поставлені для кожної з них.

Власне церковні установи релігійної освіти в даний час представлені: недільними школами, гімназіями, православними середніми спеціальними навчальними закладами, православними вищими навчальними закладами. Загальна мета всіх церковних установ освіти для мирян впливає з нових завдань якісного відновлення свідчення і служіння Церкви, поставлених Ювілейним Архієрейським Собором.

Найбільш розповсюдженою формою установи релігійної освіти в Росії на даний час є недільна школа. «Для недільної школи найважливішим пріоритетом є церковність учнів. Учні повинні стати повноцінними парафіянами і полюбити храм Божий, православне богослужіння, міцно засвоїти засади рідної православної віри, християнського благочестя, благоговіти перед Священним Писанням, високо шанувати Священне Писання, навчитися молитися Богові» [14]. Навчальні дисципліни, за допомогою яких вирішуються поставлені завдання, це — Основи Православ'я, Священне Писання, Церковна історія, Православне богослужіння (Основи літургії).

У недільній школі учні здобувають не тільки знання, але і навички доброчесного життя. Навчання вірі об'єднане у цій школі у найтісніший зв'язок із усім життям учнів, з їхніми інтересами і їхньою активністю. У недільних школах організовується навчання церковним ремеслам: різьбленню по дереву, столярній справі, вишиванню. Діти і молодь беруть безпосередню участь у благоустрої території храму, і навіть його околиці, вулиці, села.

У Москві організовані також курси удосконалення законовчителів для викладачів-мирян, налагоджуються координація і взаємодія недільних шкіл між собою.

Свої особливості, цілі та завдання у справі релігійної освіти мають і православні гімназії. У порівнянні з недільними школами православні гімназії — це менш розповсюджена форма освітніх установ. Вони відкриті тільки в 18-ти єпархіях Російської Православної Церкви.

Відсутність широкої мережі православних гімназій пояснюється більш великими, у порівнянні з недільною школою, труднощами організаційного, кадрового і матеріального порядку. З огляду на це, відбуваються пошуки такої нової форми відкриття загальноосвітніх православних шкіл, де б церква не несла б економічного й організаційного навантаження, а тільки б мала духовне керівництво, приміром, школи з церковним піклуванням. Основне завдання православної гімназії — поєднати високий рівень знань і церковність, благочестя, укорінення в православній культурі.

Унікальність православних гімназій полягає в тому, що в них реалізується принцип цілісності в освіті і вихованні, що базується на єдиній православній основі. Крім загальноосвітніх предметів у гімназіях вивчають Закон Божий, котрий «повинний не тільки вкладати в серця учнів вищий ідеал Богопізнання,

але і прищеплювати їм навички добра, милосердя, любові до ближнього» [14]. У старших класах православних гімназій можуть викладатися Основне, Догматичне і Моральне богослов'я, надаватися інформація про діючі секти. Усі ці предмети повинні бути адаптовані для розуміння підлітків. Вони вводяться або в програму Закону Божого, або як факультативні курси.

Частина богословських знань може бути подана в межах досліджуваних у школі інших дисциплін — гуманітарних і природничонаукових. Для цього сучасна православна школа має потребу в глибокій розробці найважливіших задач сучасного світорозуміння, тісно пов'язаних з богословською думкою.

На жаль, але і дотепер в Росії не одержали належною мірою розвиток середні спеціальні православні навчальні заклади.

Завданням вищої світської православної освіти є підготовка православних учених, педагогів, журналістів, фахівців у різних галузях гуманітарного знання, що «у перспективі повинні мати можливість вести повноцінний діалог з фахівцями різних сфер науки, маючи перед ними чималі переваги — благодатне отримання допомоги Божої у справі життєустрою і відродження життя суспільства у всьому її різноманітті» [14].

Що стосується системи світської освіти, то в загальноосвітніх навчальних закладах Росії православна спадщина не може вивчатися «зовні», нарівні з вченнями інших християнських конфесій і інших релігійних течій.

Час затребував розробки кваліфікованих програм по теології, основах релігієзнавства і курсам, з ними пов'язаних. Години по цих предметах передбачені в стандартах вищої професійної освіти, у регіональній освітній компонент суб'єкти РФ часто включають такі дисципліни, як «Основи духовної культури», «Православна культура», «Духовні традиції Росії та краю» тощо. У деяких губерніях (наприклад, у Курській, Білгородській) подібний предмет введений у більшості загальноосвітніх установ. Данні з історії Церкви активно включаються у федеральні програми по історії, літературі, російській мові, світовій художній культурі, на що наочно вказують численні сучасні методичні розробки і підручники по цих дисциплінах. Розширюється структура православних навчальних закладів, починаючи з дитячих садочків і прогімназій і закінчуючи ВНЗ. Підписуються угоди між обласними і міськими департаментами освіти і єпархіальних управлінь або відділами релігійної освіти і катехизації. У цілому більшість світських навчальних закладів демонструє готовність співпрацювати з Церквою, сподіваючись знайти спільні шляхи протистояння аморальності, розбещеності і безкультур'ю, які поширюються у школах.

Отже, можна зробити висновок про те, що основними механізмами системи релігійної освіти є викладання комплексу «Основ християнської етики» у школі й освітньому напрямку «Теологія» у вищих навчальних закладах.

Обов'язковими умовами для реалізації системи релігійної освіти є:

- легітимність релігійної освіти для світської держави за умови відділення Церкви від Держави;
- добровільність вибору батьками системи релігійної освіти для своєї дитини;
- свобода вибору форми одержання релігійних знань через можливість, надані церквою і системою світської освіти.

В Росії щодо релігійної освіти нині склалася непроста ситуація, адже за умов трансформацій в освітній діяльності суспільство розділилося на прихильників і супротивників змін. У контексті позначеної проблеми особливої значущості набуває науковий аналіз практики інтеграції світської і релігійної освіти, що реалізовується, багато в чому ініційований державою.

Здавалося б, з одного боку, така взаємодія відповідає ліберально-демократичному плюралізму культурних цінностей, ідей і інтересів. Релігійна картина світу є одним з пластів культури, хоча оцінюється традиційно як опозиційна об'єктивному науковому знанню. Одночасно результати соціологічних досліджень виявляють наявність стійкого інтересу у людей, що представляють значний сегмент російського суспільства, до релігії як інституту культури, що транслиє національні духовні цінності і архетипи. Не можна вважати цю ситуацію докорінно іншою і в Україні. Як і в Росії, у нас також спостерігається залучення помітної частини суспільства до різних релігійних віровчень і, особливо, — зростання позитивного ставлення населення до традиційних релігійних інститутів. Це формує потребу у соціальних груп, орієнтованих на цінності релігійної картини світу, в глибшому і диференційованому знанні релігії, основу якого складає освітнє знання — тобто знання, яке надають заклади освіти.

Але з іншого боку, не можна не відмітити, що нині в Росії руйнується успадкований від Радянського Союзу суспільний консенсус, що складався не одне десятиліття, коли всіма визнавалося, що місце релігії штучно і недемократично (без урахування думки самої церкви) визначалося державою, але декларувалося, що нібито це місце визначала не держава, а межі свободи совісті окремої людини. Однак, руйнація цього несправедливого консенсусу може породжувати інші несправедливості, адже зачіпає базові суспільні інтереси і групові культурні переваги. Так, за даними Всеросійського центру вивчення громадської думки (Всероссийского центра изучения общественного мнения — «ВЦИОМ»), 46% росіян висловлюються на користь викладання в школах основ релігії (дослідження здійснювалося «ВЦИОМ» в 83 населених пунктах 33 регіонів Росії); в той же час 39% висловилися проти знайомства їх дітей з релігією в школі; 15% виявилось важко відповідати на це питання.

У цих умовах соціальні інновації у сфері освіти, орієнтовані на підтримку стабільності і згоди в суспільстві за допомогою взаємопроникнення і консенсусу

культурних традицій, без м'якого регулювання узгодження культурних запитів і соціальних очікувань здатні привести до конфронтації і дестабілізації в житті суспільства. Положення посилюється ще й тим, що релігійні організації вже протягом кількох років активно працюють в освітньому просторі Російської Федерації. Останніми роками за їх ініціативи і активного сприяння в освітній процес світської школи Росії вводяться конфесійно-орієнтовані інновації.

Таким чином, на сучасному етапі в Росії складаються певні напрями у вивченні релігії у формах релігієзнавчої (світської) і релігійної, зокрема православної, освіти в державних і недержавних навчальних закладах. На сьогоднішній день наявні різні види і форми освоєння знань про релігію, спрямовані як на вирішення навчально-виховних задач світської школи: підвищення загальнокультурного рівня підростаючого покоління, поліпшення його етичної зовнішності, — так і на вирішення специфічних задач недержавних релігійних навчальних закладів різного рівня (від дитячих садів до вузів), які полягають в залученні нових послідовників в релігійну організацію і підготовці кваліфікованих кадрів для внутрішньоцерковної діяльності.

Принципи державної політики Російської Федерації в області освіти визначені її світським характером. Проте недосконалість законодавчої бази сприяє неоднозначному розумінню окремих статей Федеральних законів «Про освіту» і «Про свободу совісті і про релігійні об'єднання», створює подекуди передумови для порушення релігійними організаціями положення Конституції РФ про світську систему державної освіти в країні. Помітна підтримка Російської православної церкви з боку Міністерства освіти і науки привели до того, що подекуди російська православна церква почала переймати на себе не властиві їй функції. Наслідком цього може стати клерикалізація окремих сфер суспільного життя, зокрема державної освіти, що неприпустимо для сучасної демократичної країни.

Релігійна освіта повинна здійснюватися перш за все в недержавних навчальних закладах, а також державних, але — винятково в порядку і місцях, передбачених законодавством. Вимагає додаткового обґрунтування викладання релігійного предмету «Основи православної культури» в державній школі як обов'язковий — з тим, щоб не порушувався принцип світськості освіти, оскільки сьогодні викладають «Основи православної культури» або викладачі шкіл, що пройшли перепідготовку на православно орієнтованих курсах, або священнослужителі.

Для вирішення проблем повного і багатогранного інформування населення Росії про світові релігії, що мають багату історичну спадщину і культурні традиції, релігієзнавча освіта є найбільш оптимальною, такою, що не утискає права громадян на свободу совісті, спрямованою на підвищення загального культурного рівня населення і формування релігійної толерантності

в суспільстві. Але сама сучасна релігієзнавча освіта повинна набути певних елементів освіти релігійної, відійти від жорсткого ідеологічного атеїзму, який сам перетворився у Радянському Союзі на ерзац релігії.

Отже, вивчення релігії в світській школі вимагає вирішення цілого комплексу питань: правових, етичних, культурологічних, виховних тощо. Недосконалість законодавчої бази приводить до певного руйнування меж між світською і релігійною освітою, створює світоглядні проблеми, які потребують вивчення з урахуванням подальшої активізації релігійних інститутів освіти. Російська Федерація — держава багатоконфесійна і щоб уникнути можливих релігійних конфліктів, виховання і освіта в школі повинні бути спрямовані на формування релігійної толерантності. В зв'язку з цим актуальним є наукове осмислення процесів відновлення інститутів релігійної (православної) освіти і їх місця в сучасному російському суспільстві; аналіз законодавчої і правової бази, регулюючих діяльність освітніх установ; визначення умов діалогу між інститутами світської і релігійної освіти в сучасному російському суспільстві; узагальнення регіонального досвіду по взаємодії вказаних інститутів, вивчення громадської думки про перспективи розвитку релігієзнавчої і релігійної освіти.

Можливості релігійної освіти в Україні і проблеми, з якими зіштовхується українське суспільство в її здійсненні

Суперечливими при формуванні системи релігійної освіти у систему шкільної освіти в Україні залишаються такі фактори:

- поліконфесійність українського суспільства і в той же час домінування в ньому християнських віросповідань, зокрема православ'я;
- світський характер держави, що породжує низку правових проблем;
- серед церков, що діють в Україні, немає єдиної думки щодо змісту християнської етики; відсутність матеріально-технічної бази;
- невідповідність педагогічних кадрів для реалізації програми релігійної освіти.

Але вирішення проблем, які визначені вище, можливе лише за умови подолання всіх суперечностей, що їх зумовлюють.

Перспективним вважається узгодження світської та релігійної освіти, що рухається у напрямку впровадження у школі християнської етики, а у вузі — теології, ліцензування духовних навчальних закладів, прирівнювання богословських наукових ступенів до державних, відкриття приватних навчальних закладів під опікою Церкви.

Релігійна освіта здійснює значний вплив на формування моральності серед віруючих та інших верств людей, адже освітні положення, сформовані у духовних навчальних закладах, майбутні священики під час служби в парафії поширюють серед своєї пастви. Вони виходять з наступних позицій: світоглядним підґрунтям морально-релігійного виховання є християнське вчення, основною ідеєю якого виступає служба Богові; найвищий прояв моральності людини, ідеал людського існування є її Боже творіння та наближення людини до своєї божественної сутності; весь освітній процес володіє надприродним змістом, котрий полягає у тому, що кожна людина має своє неземне призначення і повинна наполегливо, протягом усього життя, працювати над духовним самовдосконаленням; реалізувати завдання морально-релігійного виховання на практиці може лише фахівець відповідної кваліфікації, що має ґрунтовні теологічні та психолого-педагогічні знання, володіє основами педагогічної майстерності, а також за наявності певних педагогічних умов та спеціальних технологій, які забезпечуються гармонійним поєднанням традиційних методів, форм і засобів виховання з нетрадиційними, що мають надприродне забарвлення і характер; закладають основи морально-релігійного виховання, передусім батьки, а також священнослужителі; ефективність морально-релігійного виховання можлива лише за участі усіх виховних інституцій (родина, Церква, освітні заклади), що мають тісно співпрацювати.

У цьому сенсі Церква прагне використовувати релігійну та світську системи освіти як найбільш дієві засоби морального виховання на основі християнської етики. Церква пропонує шлях до морального оздоровлення суспільства і постійно навчає, що для досягнення досконалості надзвичайно важливі особисті зусилля людини, яка може протистояти загальному злу й творити Царство Боже у собі як ідеальні норми життя.

Релігійна складова частково присутня у шкільній освіті, вона перебуває на етапі визначення та утвердження. З демократизацією суспільства, модернізаційними тенденціями в освіті та переосмисленням історичного минулого у змісті предметів суспільствознавчого циклу світської школи окреслюється сучасне бачення ролі релігії та Церкви у розвитку й становленні Української держави, їх значення у житті людини, суспільства [2, с. 14–16].

Документальна база, на підставі якої стає можливим розвиток релігійної освіти в Україні

На сьогоднішній день релігійна освіта в Україні регулюється двома документами державного рівня: Законом України «Про вищу освіту» і Меморандумом про співпрацю МОН України, Держкомрелігій та ВРЦіРО, що був підписаний у квітні 2000 р.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) займає ведуче місце в площині формування міжконфесійного діалогу і системи державно-церковних відносин у країні. Поєднуючи у своєму складі ведучі християнські церкви (православні, католицькі і протестантські), одне іудейське і три мусульманські релігійні об'єднання, ВРЦіРО втілює і репрезентує більш 90% релігійної мережі держави.

Крім Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій на національному рівні функціонують і інші консультативно-дорадчі органи, які у різному ступені сприяють міжконфесійному діалогові. Варто назвати Наряду представників християнських Церков України (Нарада Церков), Ряду Євангельських Протестантських Церков України (СЕПЦУ), Українську Міжцерковну раду (УМЗ), Усеукраїнську Ряду Християнських Церков (ВРХЦ) і Ряду представників Духовних управлінь і центрів мусульман України при Держкомнацрелігій.

Результатом взаємодії МОН України, Держкомрелігій та ВРЦіРО став **Меморандум** про співробітництво. В ньому зафіксовано, що:

«Міністерство освіти і науки України, Державний комітет України у справах релігій та Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій (надалі Сторони), розглянувши на спільному засіданні питання стосовно можливих шляхів зближення державної і духовної систем освіти, **усвідомлюючи, що:**

- історичний і культурний розвиток українського народу протягом останнього тисячоліття пов'язаний з ідеями християнства;
- становлення вищої освіти в Україні бере свій початок з богословських студій;
- соціальні, політичні, культурні особливості українського суспільства значною мірою визначені християнським світоглядом більшості українського народу;
- є потреба відновлення, збереження та розвитку вітчизняних наукових традицій у галузі теології,

заявляють наміри про спільні дії з таких питань:

Міносвіти і науки, беручи до уваги пропозиції Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій, здійснить практичні заходи, спрямовані на поетапне впровадження знань з християнської етики в державних загальноосвітніх навчальних закладах.

Головною метою запровадження знань з християнської етики, які не супроводжуватимуться релігійними обрядами, є ознайомлення учнівства з основами християнського світогляду, морально-етичними засадами та головними елементами української християнської традиції, що сприятиме розширенню релігієзнавчої освіти школярів, формуванню засад моральності та духовності, об'єднанню зусиль держави і Церкви у вихованні молоді» [4].

Головною метою запровадження знань з християнської етики, які не супроводжуватимуться релігійними обрядами, є ознайомлення учнівства

з основами християнського світогляду, морально-етичними засадами та головними елементами української християнської традиції, що сприятиме розширенню релігієзнавчої освіти школярів, формуванню засад моральності та духовності, об'єднанню зусиль держави і Церкви у вихованні молоді.

Міносвіти і науки, Держкомрелігій та Всеукраїнська рада Церков та релігійних організацій здійнять необхідні заходи щодо запровадження до Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, спеціальності «Теологія». Оскільки в Україні існує значна кількість конфесій, кожна з яких має свої догматичні особливості, Сторони вважають, що формування програми вищої теологічної освіти повинно ґрунтуватися на спільних для всіх конфесій фундаментальних принципах і догматичних положеннях, які не викликають нерозв'язних суперечок між теологами різних віросповідань. Міносвіти і науки, Державний комітет у справах релігій підтримують пропозицію Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій щодо створення спільної державно-церковної комісії для розгляду та вирішення проблем теологічної освіти.

Як написано у пояснювальній записці до тексту закону, «його метою є забезпечення конституційного права віруючих батьків або осіб, що їх замінюють, на виховання своїх дітей у відповідності зі своїми власними релігійними переконаннями» [4].

Але наявність цих документів не забезпечує рішення всіх питань, пов'язаних з реалізацією релігійної освіти на практиці.

Крім загальносуспільних проблем, описаних вище, на процес реалізації системи релігійного утворення в Україні, впливають наступні:

- невизначеності державної політики щодо питання про обов'язковість відвідування курсів, орієнтованих на релігійну освіту, всіма учнями;
- відсутність єдиних стандартів для викладання цих курсів у всіх типах освітніх установ, що відносяться до системи дошкільної та шкільної освіти.

Основними питаннями, пов'язаними з релігійною освітою, навколо яких відбуваються дискусії, для України є:

- *надання релігійним організаціям прав на створення світських шкіл та освітніх (навчальних) закладів усіх рівнів.*

Один із перспективних напрямків взаємовідносин духовної та світської освітніх систем в умовах поліконфесійності є відкриття загальноосвітніх навчальних закладів під опікою Церкви. Вона прагне створити мережу загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виховний процес у яких базувався б на християнських світоглядних та морально-етичних принципах. В умовах співіснування світської (державної) й церковної освітніх систем та прагнення Церкви впливати на зміст освіти державних навчальних закладів,

створення мережі загальноосвітніх навчальних закладів під опікою Церкви розглядається нею як альтернативна форма щодо державної та іноконфесійної освіти. Загальні державні освітні стандарти дали б можливість такій школі в Україні вписатися у державний та світовий культурно-освітній простір. Такий закономірний процес розвитку освіти у демократичному суспільстві, де релігії та Церкві надається чільне місце, лише зароджується і має перспективний характер.

Діяльність загальноосвітніх навчальних закладів під опікою Церкви знімає цілий ряд проблем, пов'язаних із прагненням Церкви виконувати свої віроповчальні функції у світському середовищі, серед молодого покоління. Для можливості здійснення такої програми мають дозріти певні умови: усвідомлення батьками доцільності релігійного навчання та виховання своїх дітей; готовність педагогічних працівників до такої роботи; наявність відповідної матеріальної бази; повноцінне правове поле держави [2, с. 13].

Разом з тим Голова Центра допомоги потерпілим від деструктивних культів «Діалог» Ян Щекатуров категорично проти надання релігійним організаціям прав на створення світських шкіл [13].

— *введення обов'язкового освітнього стандарту для дисциплін даного циклу*

Система релігійної освіти на території України постає разом із проникненням та поширенням тут християнства. Одночасно з організацією Церкви розпочинається формування освітніх інституцій. З огляду на її потреби, освіта набирає масового характеру. Церква поступово впорядкувала освітній процес та виробила власну наукову богословську систему [2, с. 7]. Вона стала осередком народного виховання й освіти, основним учителем як священства, так і простих верств населення, використовуючи всі можливі форми і методи для оволодіння основними догматами християнського віровчення.

У змісті професійної релігійної освіти, який базується на фундаментальних духовно-релігійних та канонічно-правових джерелах і засвоєнні відповідних духовних практик, суттєве місце посідають методи, прийоми та механізми засвоєння релігійної аксіології, що лежать в основі світської моралі. Це дає змогу засобами конфесійної педагогіки досягати відповідного морально-виховного ефекту маси віруючих, особливо через систему горизонтальних общинних зв'язків, гомілетичну практику та організацію діяльності просвітницьких релігійних закладів [2, с. 3–4].

Пріоритетним у сфері релігійної освіти залишається професійно-зорієнтований напрямок. Мета роботи сучасних духовних освітніх закладів полягає у науковій та навчально-виховній діяльності, що спрямована в руслі функціонування церков. Рівень богословської освіти визначає основні

магістральні шляхи реалізації потенційних можливостей Церкви як інституту Божого [2, с. 8].

На протигагу церковно-конфесійному, світський, науково-академічний, погляд на специфіку релігійної і релігієзнавчої освіти, з позицій сучасного релігієзнавства, дозволяє дотримуватися більш об'єктивного і толерантного ставлення до питань тлумачення інших релігійних традицій. Деякі дослідники навіть прямо протиставляють такий погляд церковному, конфесійно-апологетичному. Підстави для цього дає досвід радянського розуміння світськості, який створив особливий кут зору на церкву і, ширше, на релігію як на «відмираючий» світогляд. Сучасний етап розвитку світського підходу до релігії та релігійної освіти зокрема вперше дозволяє розробляти власне філософську (не богословську і не атеїстичну) концепцію особливостей релігійної освіти як такого важливого елементу сучасної освіти, значущість якого як хранителя і транслятора релігійно-культурної спадщини визнається як світовою спільнотою, так і спільнотою українською — спільнотою, яку утворюють як віруючі люди, так і ті, що не мають власної визначеної релігійної позиції. Таким чином, позиція філософії освіти надає можливість розглядати релігійну освіту всебічно і об'єктивно, а не під зацікавленим кутом зору певної спеціальної дисципліни — богослов'я, політології, антропології, соціології, історії чи етнографії.

Церква ж, за свідченнями українських дослідників, прагне відновити просвітницьку роботу, тобто, залучивши найрізноманітніші освітні форми, здійснювати свою навчально-виховну діяльність у світському середовищі, де вона ще мало реалізована. Такий загальнопросвітницький напрямок є однією з основних ланок роботи Церкви та цілеспрямованої діяльності священників у парафіях, що здійснюється, у першу чергу, в недільних школах.

Перспективним напрямком розвитку системи релігійної освіти є реформування та наближення до сучасних освітніх стандартів, відновлення втрачених можливостей навчально-виховної діяльності у нинішніх умовах та пошук шляхів узгодження зі світською системою освіти (акредитація духовних навчальних закладів за державними стандартами, прирівнювання богословських наукових ступенів до державних, запровадження основ християнської етики як навчально-виховної дисципліни у зміст загальноосвітньої школи та освітнього курсу «Теологія» у системі вищої освіти, відкриття загальноосвітніх навчальних закладів під опікою Церкви) [2, с.8].

Варто пам'ятати, що релігійна освіта була історичною основою для формування світської освіти. Власне «світський характер» системи державної освіти має відрізнятися принциповою нейтральністю і «рівновіддаленістю» від інтересів тих або інших конфесій, що на практиці не виконуються послідовно у жодній з країн. Загальновідомо, що у Сполучених Штатах завжди користу-

валися особливою підтримкою протестантські церкви, а церква мормонів піддається все більшим утискам. У сучасній Франції далеко не однозначно вирішуються питання побутового характеру для віруючих мусульман (заборона використання хеджабу жінками-мусульманками у публічних місцях). У зв'язку розділенням релігійної освіти на теологічно-конфесійну, неконфесійну релігійну освіту, і релігієзнавчо-світську освіту виникає, як свідчать непоодинокі фахівці з різних дисциплін, проблема розробки уніфікованого термінологічного апарату, який дозволить виробити прийнятні для всіх сторін норми взаємин релігії і освіти. Більшість з них, однак, сходяться у тому, що звуження терміну «релігійна освіта» до «теологічно-конфесійної», приводить не лише до серйозних утруднень в законотворчій і педагогічній областях, але й прямо порушує права людини на свободу віросповідань.

Діяльність духовних навчальних закладів спрямована на надання професійної духовної освіти, змістом якої є оволодіння знаннями з основних богословських предметів (Біблія, богословська література та її тлумачення, катехізис, основне богослов'я, апологетика, моральне богослов'я, догматичне богослов'я, еклезіологія, історія Церкви, канонічне право та ін.), а також засвоєння богослужбової практики, основу якої складає гомілетика, пастирське богослов'я, літургіка, церковний спів, тобто підготовка священиків, богословів.

При цьому має місце вивчення світських предметів, які вважаються керівництвом духовних шкіл за необхідні для майбутнього священика, адже пов'язані з сучасними світовими суспільними процесами та відповідають завданням здійснення ефективної просвітницько-виховної діяльності у світському середовищі. Це такі предмети, як: всесвітня історія, історія України, українська мова і література, англійська мова, історія філософії, державне право, інформатика, педагогіка, психологія, давні й іноземні мови та ін. Дисципліни у духовних навчальних закладах вивчаються за типовими навчальними програмами та планами, які поступово удосконалюються у відповідності з реформуванням релігійної освіти та організацією методичної роботи [2, с. 8–9].

У процесі модернізації змісту навчання у загальноосвітній школі на суспільствознавчі дисципліни (історія, література, етика, правознавство, людина і суспільство) покладаються важливі завдання, пов'язані з соціальною адаптацією особистості, підготовкою її до активного громадського життя та формування загальнолюдських ціннісних орієнтирів. У змісті цих предметів передбачено висвітлення багатьох питань, що розкривають роль Церкви та релігії в історії українського народу й житті окремої людини. У них релігія розглядається як один із чинників формування світогляду людини та культури. Світоглядні питання розглядаються, зокрема, в курсі «Людина і суспільство». Його вивчення забезпечує ознайомлення учнів з окремими філософськими

положеннями, знаннями релігієзнавчої проблематики, передусім вченням про Бога.

Нині в окремих загальноосвітніх школах введено предмет «Християнська етика», який вивчається за вибором учнів. Основні принципи впровадження в освіту основ християнської етики: поступовість, добровільність, всебічність, неподільність навчання і виховання.

Однак, у викладанні суспільствознавчих дисциплін у цій сфері є багато невіршених проблем.

Запровадження «Християнської етики» у загальноосвітній школі не вирішує всіх проблем співпраці Церкви і загальноосвітньої школи, але є важливим елементом виховання учнівської молоді на основі християнської моралі і засвідчує актуальність даного питання серед науковців, богословів, представників органів державної влади, української громадськості й потребує неупередженого і глибокого діалогу між ними. Тому в релігійному середовищі міцніє думка щодо продуктивності впровадження християнської етики у школі та пошуку інших шляхів морального виховання молоді [2, с. 12].

— перспективи розвитку системи релігійної освіти в Україні

Ці перспективи аналізували під час проведення другого засідання комісії Міжсоборної присутності з питань духовного утворення і релігійної освіти, що відбулося 14 травня 2010 р. у Київській Духовній Академії [10].

Основними стратегічними напрямками розвитку системи релігійної освіти в Україні були визначені наступні:

- інтегрування богословської освіти в систему світської освіти, що може бути здійснене в результаті існування поряд з духовними школами богословських факультетів, функціонування яких дозволить займатися богословською наукою тим, хто за об'єктивних і суб'єктивних причин бажає працювати в науково-освітній сфері, не приймаючи при цьому сан і не орієнтуючись на пастирську діяльність;
- розвиток магістерські програми в системі духовної освіти, що базуються на вимогах Болонського процесу;
- створення фонду підтримки молодих учених, що займаються вивченням богословських проблем, оскільки поки основний акцент у системі духовної освіти робиться на підготовці пастирів, а не професійних учених, що в результаті знижує освітній ценз духовних навчальних закладів;
- розвиток системи богословських факультетів при світських вузах, що дозволити продовжити традицію інтеграції, двох освітніх систем, що формуються в Україні: духовної (богословської) і світської.

Таким чином, філософія освіти має уникати ставати на бік або ж атеїстичного релігієзнавства, або ж відвертої теології. Втім, не всі релігієзнавці є безкомпромісними атеїстами і серед них також зустрічаються прихильники позитивізму у пізнанні. Це вчені, які дотримуються виключно емпіричних даних і є прихильниками самостійності релігієзнавства від релігії у винесенні суджень про неї, вважаючи, що філософські і теологічні проблеми не є предметом її дослідження (не входять в її компетенцію). Такий позитивізм виходить з того, що усі гіпотези і теорії повинні виводитися з конкретних фактів і служити для їх пояснення і розуміння. Але така ідеалізація заперечується у самій філософії науки: «чистих фактів» не існує, підставою для їх вирішення завжди слугують вже сформовані наукові установки, своєрідні «перед-судження» науковців. Лише по видимості релігієзнавство постає як емпірична наука, яка як вид дослідження не має нічого спільного з метафізикою і теологією, як нібито автономна область дослідження. Хоча деяким вченим видається, що саме цей варіант близький до більш адекватної картини навколишньої дійсності, а отже й більше сприяти вихованню толерантності, пошани до культури і релігії. Насправді, на нашу думку, такий позитивізм можливий лише як атеїзм, тобто ворожий релігії світогляд.

Існує достатня кількість вчених, які заперечували доцільність і обґрунтованість атеїзму — як в історії науки, так і сьогодні. І далеко не всі з них є теологічно ангажованими. Хоча саме теологія є найбільш простою відповіддю на питання світоглядних засад релігійної освіти. Не лише теологічне, але і будь-яке знання про релігії сприяє розширенню поля зору людства і адекватнішій взаємодії індивідів в суспільстві. Це може вести дослідника не лише до теологічного, але й більш філософського або іншого духовного (наприклад, мистецького) осмислення, а також до пошуку вирішення етичних проблем із залученням релігієзнавчих знань.

Втім, ті, хто відверто стають у дослідженнях релігії на певну світоглядну позицію, відмінну від відкритого атеїзму (чи замаскованого під позитивізм атеїзму), не обов'язково самі займають критичну позицію, якщо не належать до певної теологічної традиції. Дехто з вчених намагається інтерпретувати релігійні дані, виходячи з положень якої-небудь наперед заданої світоглядної системи. Таку позицію відрізняє догматизм, який шкодить будь-якій науці про релігію і будь-якій світській версії релігійної освіти. При цьому, не важливо чи є така позиція марксистською, неотомістською або будь-якого іншого релігійного або нерелігійного характеру, важливий сам факт, що дослідження повністю підпорядковане певним світоглядно непримиреним щодо альтернативної точки зору поглядам. У цьому контексті говорять про небезпеку як етноцентризму (євроцентризму, націєцентризму, цивілізаційно зумовленого центризму) у вивченні релігії і викладанні знань про неї, але, відповідно, варто

пам'ятати і про небезпеку релігієцентризму (центризму щодо певної конфесії) у вивченні релігії чи викладанні знань про неї. Однією з причин для цього є те, що, приймаючи одну релігійну систему як норму і критерій (не важливо — чи з теологічних позицій, чи з суто наукових, політичних чи філософських міркувань) у вивченні релігій і релігійних феноменів в цілому, цю релігійну систему більшою чи меншою мірою починають розглядати менш критично. Уникати цього важко, але позиція філософія освіти вимагає постійно свідомо повертатися до цього питання і ставити завдання критичної рефлексії щодо власних ціннісних засад у здійсненні викладання знань про релігію. З цих позицій критичний атеїзм інколи може бути навіть більш прийнятним, ніж догматична теологія чи некритична філософська позиція.

Висновки

1. Таким чином, нами було виявлено сфери специфічної компетенції та загальні позиції конфесійної та неконфесійної релігійної освіти в системі вищої освіти України: так, на прикладі православ'я було з'ясовано, що попри те, що релігійна освіта завжди подає тотожний зміст, ціннісну позицію та забезпечує близькі інституційні функції, на відміну від спеціальної релігійної освіти, яка надається у межах інституту відповідної церкви, в структурі діяльності світських ВНЗ вона значно більшою мірою залежна від інших соціальних інститутів — держави, права, суспільної моралі тощо

2. До нинішнього дня благодійна, соціально-гуманітарна діяльність релігійних організацій охоплює весь спектр життєдіяльності різних прошарків населення держави. Завершення процесу екстенсивного росту релігійного середовища і поява його нових якісних характеристик дають підстави прогнозувати прояви підвищеної зацікавленості до співробітництва церкви з іншими суспільними інститутами. Мова йде про систему освіти і виховання, охорони здоров'я і соціального захисту тощо. Широкі дискусії на різних рівнях показали, що церква готова позитивно впливати на освітній процес у загальноосвітніх установах, існує погоджений рух у напрямку викладання курсу «Основи християнської етики» у школах. Одночасно низкою європейських країн накопичений позитивний досвід існування загальноосвітньої школи під церковним патронатом. Таким чином, церква засновує школи, а держава має можливість контролювати освітній стандарт. Існування таких шкіл багато в чому відповідає демократичним принципам, за якими живе певна держава. Це питання усе наполегливіше ставиться вітчизняними церквами перед органами державної влади.

3. Соціально-політична стабільність держави багато в чому визначається змістом і спрямованістю державно-церковних і міжконфесійних відносин, суспільною активністю релігійних інститутів. Сучасна стратегія співробіт-

ництва держави і церкви, як цілеспрямований і системний процес, повинна затверджувати духовну культуру, формувати поле толерантності і взаємоповаги, бути спрямована на пошук взаємоприйнятних форм і методів рішення соціальних і релігійних проблем. Досягнення цієї мети можливо за умови міжконфесійного взаєморозуміння і згоди, поглиблення процесу інтеграції церкви в українське суспільство і в його освітню систему.

4. Модель релігійної освіти, яку можливо реалізувати у межах діючого законодавства України — неконфесійна. Насамперед, це повинна бути чітка, продумана наперед система дій: по виробленню єдиного підходу до концепції релігійної освіти у багатоконфесійній Україні, значення і співвіднесеності з законодавством так званого регіонального компонента, визначення основного відповідального при реалізації права на релігійну освіту. Інакше кажучи, релігійна освіта повинна бути і легальною, і легітимною. Для цього необхідно взяти за основу не стільки право на релігійну свободу, скільки на свободу совісті. Відповідно до Конституції України, у нашій країні не існує державної релігії, релігійні організації відділені від держави і рівні перед законом. Проголосивши свій світський характер, Україна повинна піклуватися про здійснення прав і свобод своїх громадян, незалежно від їхньої національності, статі, релігії.

5. Питання про надання Церкві права на організацію загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, що діяли б під її патронатом та під відповідним контролем з боку держави, потребує доопрацювання, як з боку відповідності юридичним нормам, так і з боку підтримки цього кроку громадською думкою.

6. Досягнуто визначення перспектив інституційного забезпечення релігійної освіти у сучасних умовах модернізації освіти в Україні, як залежних передусім від потенціалу розвитку наявних духовних вищих навчальних закладів (більшість яких нині функціонує в структурі православної церкви), а також від розвитку релігійної освіти в рамках світських ВНЗ: як завдяки поширенню та наданню характеру обов'язкових релігієзнавчим дисциплінам, зокрема спеціальним курсам з релігійної освіти (таким, як «Християнська етика»), так і завдяки наданню належного правового статусу теологічним факультетам в структурі світських ВНЗ. Релігійна освіта має тенденцію стати обов'язковою складовою базової гуманітарної освіти в усіх вищих навчальних закладах системи вищої освіти України.

Література:

1. Зайцева Ю. Религиозные проблемы на Украине — Февраль, 2009. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.religare.ru/2_62068.html
2. Кислий А. О. Релігійна освіта в Україні як чинник формування суспільної моралі: автореф. дис. канд. філософ. наук / А. О. Кислий; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2007. — 20 с.

3. Козырев Ф. Н. Религиозное образование в светской школе. Теория и международный опыт в отечественной перспективе. Монография / Ф. П. Козырев. — СПб.: Апостольский город, 2005—636с.
4. Меморандум про співпрацю МОН, Держкомрелігій та ВРЦіРО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=29.
5. Мирошникова Е. Гражданская религия. Возможна ли она в России / Е. Мирошникова // Религия и право. — 2004. — № 1. — С. 40—46; 43.
6. Мирошникова Е. М. Религиозное образование в поликонфессиональном обществе. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rusoir.ru/news/04-10-2006-18.html>.
7. О состоянии и тенденциях развития религиозной ситуации и государственно-конфессиональных отношений в Украине за 2009 год. Информационный отчет Государственного комитета Украины по делам национальностей и религий. Краткое изложение. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=77501&type=view>.
8. Панасенко О. В. Релігійна освіта і досвід її організації у європейських державах / О. В. Панасенко // Мультиверсум. Філософський альманах / Гол. ред. В. В. Лях. — Вип. 2 (100). — К., 2011. — С. 203—213.
9. Панасенко О. В. Релігійна освіта у секуляризованому суспільстві (на прикладі православ'я в Україні) / О. В. Панасенко // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. — К., 2011. Випуск 44 (2) — С. 442—448.
10. Проблемой религиозного воспитания одновременно озабочены и Министерство образования, и Церков // Русская народная линия. Информационно-аналитическая служба. // Режим доступу — Интернет: http://www.isras.ru/files/File/Socis/2002-12/Zborovski_Kostina.pdf
11. Проблемы и пути развития религиозного образования в России//Доклад председателя Отдела религиозного образования и катехизации Русской Православной Церкви архимандрита Иоанна (Экономцева) — Глинские чтения 2010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.glinskie.ru/common/message.php?table=news&num=7245>.
12. Религиозное просвещение — залог нравственной чистоты общества [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.grozny-inform.ru/>
13. Религиозным организациям разрешат создавать школы? // Українська правда — 11.07.2008. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/problem/4877330ee0f64/>
14. Слово архиепископа Калужского и Боровского Климента на Третьих Богородично — Рождественских Чтениях 22 сентября 2000 года // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rel.org.ru
15. Bellah R. The Broken Convenan: American Civil Religion in Time of Trial / R. Bellah. — New-York, 1975. — 364 p.

Александр Панасенко. Основные тенденции развития религиозного образования в Украине (на примере православия).

Религиозное образование сегодня находится в Украине на пересечении нескольких взаимно противоречащих тенденций: это и возрождение классического религиозного образования в церковных организациях, которое в советское время приходилось частично ограничивать; и частичное возвращение к досоветской практике религиозного образования за пределами церковных организаций, и совсем новейшие тенденции обеспечения новейшего религиозного образования в условиях поликонфессионального, мультикультурного, постсекулярного общества. Эти тенденции можно рассматривать как условно автономные, такие, которые имеют внутреннюю логику, собственный темп развития и собственные цели. Как наиболее распространенная, традиционная для Украины и институционально развитая конфессия православие должно служить не только примером для решения проблемы взаимоотношения конфессиональных и неконфессиональных путей предоставления религиозного образования, но и выступать базой для создания государственной политики в этой сфере. Базовым в этом вопросе православие должно служить не с позиций предоставления ему искусственных привилегий относительно других конфессий, а благодаря использованию его социального потенциала, который имеет как свое теоретическое, так и практическое измерения.

Ключевые слова: религиозное образование, поликонфессиональность, постсекулярность, светское религиозное образование, государственная политика в сфере религиозного образования.

Oleksandr Panasenko. The Main Trends of Religious Education in Ukraine (on the example of orthodoxy).

The religious education in Ukraine today is on crossing a few mutually contradictory tendencies: revival of the classical religious learning in church organizations, which in soviet time was partly limited; partial returning to pre-soviet practice of religious education outside church organizations; and quite the newest tendencies of providing of the newest religious education subject in context of policonfessional, multicultural, post-secular societies. These tendencies can be examined as conventionally autonomous, such, which have internal logic, own rate of development and own aims. Orthodoxy as most widespread, traditional for Ukraine and institutionally developed confession must exemplify not only for the decision of problem of interrelation of confessional and non-confessional ways of providing of religious education but also to come forward a base for creation of public policy in this sphere. Orthodoxy should be basic in this question not from positions of grant him of artificial privileges comparatively with other confessions, but due to the use of its social potential, which has both the theoretical and practical aspects.

Keywords: religious education, policonfessionality, post-secularity, civil religious education, public policy in the field of religious education.